

بررسی و تحلیل نگرش ژئوپلیتیکی اسناد بالادستی آمایش سرزمین ایران

دکتر مصطفی قادری حاجت* - استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

عابد گل کرمی - دانش‌آموخته دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۰۵

چکیده

آمایش سرزمین به عنوان تجلی سیاست‌گذاری فضایی، تلاقی‌گاه نهایی محتوای برنامه‌های توسعه و اسناد بالادستی است که ضمن توسعه و تعادل سرزمینی، بر ارتقاء قدرت ملی و وزن ژئوپلیتیکی هر کشوری، نقش بی‌بدیلی ایفا می‌نماید. رویکرد ژئوپلیتیکی ناظر بر بهره‌وری قابلیت‌های مکانی-فضایی در راستای استفاده بهینه از مزیت‌های رقابتی در مقیاس‌های خرد و کلان ارتقاءدهنده قدرت ملی و در نهایت وزن ژئوپلیتیکی یک کشور و تعیین‌کننده مناسبات آن با دیگر قدرت‌ها است. از این رو توجه به جایگاه آن در اسناد سیاست‌گذاری فضایی کشور با توجه به جغرافیای ایران، از منظر ژئوپلیتیک کاربردی ضروری است. هدف اصلی این مقاله بررسی و تحلیل نگرش اسناد بالادستی آمایش سرزمین در ایران از منظر رویکرد ژئوپلیتیکی است. بر این مبنای، این مقاله با تحلیل محتوای کمی و روش توصیفی-تحلیلی به دنبال تحلیل نگرش ژئوپلیتیکی در اسناد بالادستی آمایشی ایران است. لذا، با بررسی آن اسناد، گزاره‌های ژئوپلیتیکی آنها احصاء و ارزیابی گردید. نتایج نشان می‌دهد در مجموع اسناد بالادستی مطالعه شده ۷۸ بند سیاستی دارای نگرش ژئوپلیتیکی بوده است. اگرچه نگرش ژئوپلیتیکی در اسناد بالادستی آمایشی از سال ۱۳۷۷ در سیاست‌های کلی نظام در بخش انرژی آمده ولی اهمیت این موضوع در سند جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین با ۶۳ گزاره ژئوپلیتیکی تثبیت شده است.

واژه‌های کلیدی: اسناد بالادستی، آمایش سرزمین، نگرش ژئوپلیتیکی، گزاره‌های ژئوپلیتیکی.

۱. مقدمه

هدف اصلی و تغییرناپذیر هر حکومت ملت پایه، بقای ملی بوده که این مهم در گرو امنیت ملی (Ahmadipour and Roomina, 2007:91) و افزایش وزن و پرستیژ ژئوپلیتیکی است. برنامه‌ریزی فضایی یا آمایش سرزمین، نوعی از برنامه‌ریزی نوین است که همه مؤلفه‌های علمی را جهت ساماندهی مطلوب و بهینه فعالیت‌ها و جمعیت در فضای سرزمینی در راستای ایجاد عدالت جغرافیایی / سرزمینی، توسعه و امنیت پایدار به کار می‌گیرد. آمایش سرزمین در جهت تقویت فرصت‌ها و قوت‌ها و تعدیل و خنثی‌سازی تهدیدات و ضعف‌ها؛ منطبق بر واقعیت‌های سرزمینی صورت می‌گیرد. عدم توجه به توان‌ها و ضعف‌های اکولوژیک و انسانی یک سرزمین و برنامه‌ریزی غیرمنطبق با آن سبب بروز آسیب‌های محیط‌زیستی، اقتصادی، فرهنگی- اجتماعی، سیاسی و امنیتی و اتلاف منابع می‌شود. برای اداره منطقی سرزمین و ایجاد توسعه و امنیت پایدار و مستمر، نگاه همه‌جانبه به ویژگی‌های سرزمینی ضروری به نظر می‌رسد. از آنجایی که آمایش سرزمین به عنوان یک بحث کلیدی در برگرنده مفهوم برنامه‌ریزی است نمی‌تواند جدا از مفهوم یاد شده مورد توجه قرار گیرد. برنامه‌ریزی دارای دو سیستم جدا ولی مرتبط با هم به شرح ذیل است:

الف) برنامه‌های بخشی (کالبدی، اقتصادی، آموزشی، فرهنگی و ...)؛

ب) کجایی اجرای برنامه (برنامه کجا باید اجرا شود، که در بر دارنده الزامات آمایشی است). در قوانین مختلف جمهوری اسلامی، اصل برابری و ارتباط میان توسعه متوازن و امنیت ملی مورد توجه قرار گرفته است (Etaat and Mousavi, 2011:75). مهمترین مسئله آمایش سرزمین تعیین مکانی اجرای برنامه‌هاست، در واقع جا و مکان واقعیتی جغرافیایی است و کارکرد آمایش سرزمین باید در راستای مکان‌یابی فعالیت‌های مختلف انسان در فضای جغرافیایی در راستای افزایش بهره‌وری‌های فضایی- مکانی سازماندهی شود. افزایش سطح توسعه کشور از بعد ژئوپلیتیکی نیز اهمیت دارد، چرا که بالارفتن وزن ژئوپلیتیکی و منزلت کشور در نظام بین‌المللی را به دنبال دارد (Hafeznia, 2017:110). افزایش بهره‌وری‌های فضایی- مکانی تحت تأثیر طیف وسیعی از ساختارها و کارکردهاست که خود متأثر از کلان روندهای ژئوپلیتیکی،

سیاست و سیستم سیاست‌گذاری و فرهنگ حاکم بر جوامع است. حکومت‌ها از گذشته‌های دور در تحولات اجتماعی و اقتصادی جوامع نقش زیادی ایفا کرده‌اند، بنابراین حکومت‌ها در راستای غلبه بر مشکلات از طریق سیاست‌گذاری، اجرا، نظارت، گسترش زیرساخت‌ها و سرمایه‌گذاری اقدام به هدایت روند توسعه به‌عنوان جریانی چندبعدی که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه‌کن کردن فقر مطلق است (Todaro, 1991: 115) کردند.

ارتباط تنگاتنگ میان واژه‌های توسعه و برنامه‌ریزی بیانگر این واقعیت است که برای دستیابی به توسعه در ابعاد مختلف آن برنامه‌ریزی از ضروریات غیر قابل انکار می‌باشد (Ahmadipour et al, 2007: 21). با توجه به پیوند انکار نشدنی توسعه مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی با منزلت و پرستیژ ژئوپلیتیکی آنها رهگیری روندهای ژئوپلیتیکی در اسناد برنامه‌ای و آمایشی کشور از اهمیتی وافر برخوردار است. با توجه به تولیدی بودن فضا و از آنجایی که هیچ فضای جغرافیایی در خلاء شکل نمی‌گیرد یکی از مهمترین عناصر اثرگذار بر تولید فضا نظام برنامه‌ریزی و از همه مهمتر اسناد بالادستی به‌عنوان تعیین‌کننده خط‌مشی توسعه عمومی فضا است که بایستی مورد توجه قرار گیرد. از این‌رو، پیوند ژئوپلیتیک و نظام برنامه‌ریزی از مجرای اسناد بالادستی آمایشی مهمترین نوآوری مقاله محسوب می‌شود.

۲. روش‌شناسی پژوهش

مقاله حاضر به لحاظ ماهیت از نوع پژوهش‌های تحلیلی- توصیفی و به لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های توسعه‌ای است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مقاله مبتنی بر تحلیل محتوای جهت‌دار (هدفمند) است. تحلیل محتوا بیانگر رویکردهای تحلیل گوناگون است و از رویکرد یا برداشت‌گرایانه حدسی و تفسیری تا رویکردهای نظام‌مند و دقیق را در بر می‌گیرد (هر محقق با توجه به ماهیت مطالعه و علاقه خود می‌تواند نوع ویژه‌ای از تحلیل محتوا را انتخاب کند). تحلیل محتوا به‌منزله تکنیکی عملی عمدتاً در قرن بیستم رایج شد، رشته‌های گوناگون علوم اجتماعی هم‌چون ارتباطات، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و روان‌شناسی آن را در پژوهش‌های خود به کار گرفتند (Poole and Folger, 1981). محققان به تحلیل محتوا به‌منزله روشی انعطاف‌پذیر برای

تحلیل اطلاعات توجه ویژه دارند (Cavanagh,1997:5-16).

به طور کلی می‌توان گفت تحلیل محتوا به هر رویه‌ای که برای تحلیل، تلخیص، طبقه‌بندی و استنباط کردن خصوصیات خاص از متن منجر می‌شود، و در مواردی معنای پنهان واقع در آن هویدا شده و گاهی امکان مقایسه چندین متن را به ما می‌دهد، اطلاق می‌شود (Momenirad et al,2013:191). اگرچه انعطاف‌پذیری تحلیل محتوا برای انواع گوناگون تحقیق سودمند است، فقدان تعریف و رویه قطعی می‌تواند محدودیت جدی در کاربرد این روش تحقیق پدید آورد تحلیل محتوا معمولاً به دو روش تحلیل محتوای کمی و کیفی تقسیم می‌شود (Iman and Nooushadi,2011:17-18).

این پژوهش اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران را به مثابه بالاترین اسناد سیاست‌گذاری برای تبیین مؤلفه‌های سیاست‌های فضایی در حوزه آمایش سرزمین با تاکید بر رویکرد ژئوپلیتیکی به صورت هدفمند برگزیده است. بدین معنا کلیه اسناد بالادستی از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی، سند چشم‌انداز، سیاست‌های کلی نظام و اسناد پایه‌ای عرصه‌ای که شامل ۳۱ سند می‌باشد، مورد بررسی قرار گرفتند (جدول ۱) و در آن با توجه به استقرار و جانمایی جمعیت و فعالیت و شناخت و بهره‌برداری منابع در پهنه سرزمین در راستای تعادل/ توازن منطقه‌ای، گزاره‌های آمایشی انتخاب و احصاء گردید که در این بررسی ۱۷۶ بند سیاستی شناسایی و در شش دسته: ۱. محیط‌زیست و منابع زیستی، ۲. فعالیت، ۳. زیرساخت، ۴. نظام سکونتگاهی، ۵. فرهنگی و اجتماعی و ۶. اصول و سیاست‌ها، تقسیم شدند.

گزاره‌های ژئوپلیتیکی با توجه به هدف پژوهش و رویکرد ژئوپلیتیکی مانند عوامل تعیین‌کننده بقا و قدرت ملی و مناسبات قدرت با دیگر کشورها با رویکردی برون‌نگرانه، توسط دو نفر از کارشناسان این حوزه انتخاب و احصاء گردید و میزان توجه اسناد سیاست‌گذاری کشور از منظر نگرش ژئوپلیتیکی ارزیابی و تحلیل شده است.

۳. پیشینه پژوهش

درباره تحلیل محتوای موضوعات مرتبط با برنامه‌ها و سیاست‌های کشور پژوهش‌های متعددی انجام شده است که در ذیل به نتایج آنها اشاره می‌شود.

سید علی بدری و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کیفی سیاست‌های فضایی توسعه روستایی کشور پس از انقلاب اسلامی» به تحلیل جامع اسناد سیاست‌گذاری شامل برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، سیاست‌های کلی این برنامه‌ها، قوانین و سیاست‌های کلی نظام (تعداد ۳۳ سند معتبر) با استفاده از شاخص‌های سیاست‌گذاری فضایی پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داده است که جهت‌گیری تدوین سیاست‌های فضایی توسعه مناطق روستایی کشور به سوی عوامل برنامه و بودجه‌ریزی، ابعاد زیربنایی - کالبدی، اقتصادی و حمایت از مناطق عقب‌مانده است، در حالی که سهم عوامل اجتماعی، زیست‌محیطی و مشارکت سازمان‌های غیردولتی و بخش خصوصی در تدوین این برنامه‌ها اندک است.

نادری و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهشی به میزان هم‌سویی سیاست‌های برنامه توسعه با الگوی توسعه پایدار به‌عنوان الگوی غالب پرداخته‌اند. تحقیق یادشده از لحاظ روش‌شناختی بر تحلیل محتوا تاکید داشت.

فتح‌اللهی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی به تحلیل محتوای اسناد مرتبط با برنامه‌های توسعه با توجه به مقوله‌های حکمرانی در آموزش عالی پرداخته‌اند. در این تحقیق هرکدام از قوانین برنامه‌های پنج‌گانه توسعه کشور و اسناد پشتیبان آنها با توجه به مقوله‌ها و زیر مقوله‌های الگوهای سه‌گانه حکمرانی به تفکیک مورد بررسی و تحلیل محتوایی قرار گرفته است.

امیدی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای به تحلیل برنامه‌های عمران توسعه ایران از منظر مؤلفه‌های برنامه‌ریزی اجتماعی پرداخته است. در مقاله حاضر تلاش شده است تا شیوه، اهداف و گستره برنامه‌ریزی در ایران مورد بررسی و تفسیر قرار گیرد. بنابر یافته‌ها، متغیرهای زمینه‌ای محیط سیاست‌گذاری، تأثیر اساسی بر متغیرهای ماهیتی و ساختاری دارد.

عرب مازار و نورمحمدی (۱۳۹۵) به تحلیل انتقادی هدف‌های اقتصادی برنامه‌های توسعه در ایران (قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی) پرداخته‌اند. مطابق نتایج، گفتمان‌های انتقادی، از

دیدگاه‌های خاص و مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به برنامه‌ها و اهداف آن توجه داشته‌اند؛ بنابراین، بر اهداف اقتصادی برنامه‌های توسعه، تأثیرهای مثبت، مبهم و حتی متناقض ایجاد کرده‌اند؛ به طوریکه نزدیک به ۳۰ مفهوم در برنامه‌های توسعه ایجاد شده است که همگی در راستای هدف برنامه‌ها هستند.

یوسفی‌نژاد و عزتی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به تحلیل محتوای برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران (برنامه‌های سوم و چهارم) بر مبنای نظریه توسعه استخراج شده از دیدگاه امام خمینی (ره) پرداخته‌اند. اما بررسی‌های صورت گرفته از برنامه‌های توسعه‌ای طراحی و تدوین شده در نظام جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که طراحان و تدوین‌کنندگان این برنامه‌ها (سوم و چهارم) با تأثیرپذیری از الگوهای مسلطی همچون الگوی نئوکلاسیکی، و بدون توجه به شرایط جامعه و با مقدم دانستن رشد بر توزیع به‌ویژه در برنامه چهارم به انتخاب گزینه رشد مبادرت ورزیده‌اند.

همان‌طورکه بررسی شد پژوهش‌های زیادی در خصوص ردیابی مقوله‌هایی مانند توسعه، آموزش عالی، برنامه‌ریزی و غیره در اسناد بالادستی صورت گرفته است، اما تاکنون پژوهشی و تلاشی در راستای بررسی ردپای آمایش در اسناد بالادستی کشور و به‌ویژه جایگاه نگرش ژئوپلیتیکی در سیاست‌گذاری فضایی کشور انجام نشده است. از این‌رو، ضرورت دارد پژوهشی مستقل این راستا انجام شود، ضمن گشودن دریچه جدید مطالعاتی، گام هر چند کوچکی در پرکردن خلاء بررسی و تحلیل اسناد آمایشی از منظر ژئوپلیتیکی برداشته شود.

۴. مباحث نظری

۴-۱. نگرش ژئوپلیتیکی

در ارتباط با تعریف ژئوپلیتیک رویکردهای مختلفی وجود دارد، سائول برنارد کوهن ژئوپلیتیسین آمریکایی، در تعریف ژئوپلیتیک می‌نویسد: «جوهر تجزیه و تحلیل‌های ژئوپلیتیک، رابطه میان قدرت‌های بین‌المللی نسبت به تنظیمات ژئوپلیتیک می‌باشند» (Cohen, 1993:24). پیتیر تیلور بنیانگذار فصلنامه جغرافیای سیاسی، می‌گوید: «ژئوپلیتیک عبارت است از مطالعه توزیع

جغرافیایی قدرت بین کشورهای جهان، به ویژه رقابت بین قدرت‌های بزرگ و اصلی» (Taylor, 1994:330).

اوتایل و جان اگنیو مطالعه ژئوپلیتیک را مطالعه فضا سازی سیاست بین‌الملل به وسیله هسته قدرت و هژمون دولت‌ها می‌دانند (Tuathil and Agnew, 1992:192). حافظ‌نیا، ژئوپلیتیک را، علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر (Hafeznia, 2011:37) می‌داند. البته ارائه دهنده این تعریف تأکید می‌کند که هر کدام از این سه عامل تعیین‌کننده در تعریف ژئوپلیتیک، سه حوزه متنوع دیگر را نیز دربر می‌گیرند که به ترتیب جغرافیا شامل سه حوزه فضا، محیط و انسان‌ها است؛ سیاست شامل حوزه ایدئولوژی و اندیشه سیاسی، حوزه ساختارها و سیستم‌های سیاسی همانند دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، نهادهای اجتماعی و مدنی و نیز حوزه کنش و رفتارهای سیاسی می‌شود؛ و قدرت شامل سه حوزه محلی، ملی و بین‌المللی می‌شود.

به نظر می‌رسد آنچه در تبیین مفهوم ژئوپلیتیک در تعاریف ذکر شده آمده است در حقیقت تعریف این علم نیست و بیشتر به کارکردهای عملی و جنبه‌های محدود نظری اشاره دارد. اگر چه تعریف اخیر به توانسته است هم به جنبه‌های علمی و تئوری ژئوپلیتیک نظر داشته باشد و هم جنبه‌ها و ابعاد کاربردی ژئوپلیتیک را مورد توجه قرار دهد. این تعریف به روشنی، تأثیر تعیین‌کننده و مهم جغرافیا بر سیاست را که در تعاریف دیگر نیز آمده بود تبیین می‌کند؛ علاوه بر آن، سیاست را نیز عاملی تعیین‌کننده بر جغرافیا در سه حوزه فضا، محیط و انسان‌ها می‌داند؛ و در نهایت در این تعریف علاوه بر دو مؤلفه جغرافیا و سیاست، مؤلفه قدرت نیز ذکر شده و برای آن نقش تأثیرگذاری بر دو مؤلفه دیگر در نظر گرفته شده است. قدرت عامل مهمی در سیاست و روابط بین‌الملل محسوب می‌شود و اگر این قدرت دارای منشاء جغرافیایی باشد و بر جغرافیا نیز تأثیر بگذارد، در حقیقت مباحث ژئوپلیتیک شکل می‌گیرد.

به تعبیری دیگر در تعریف اخیر به مؤلفه‌های اصلی که در هر سه نوع ژئوپلیتیک سنتی، ژئوپلیتیک انتقادی و ژئوپلیتیک انسان‌گرا وجود دارد توجه شده است. حتی می‌توان ادعا کرد که این تعریف

دربدارنده سیر تکاملی ژئوپلیتیک در بستر تاریخی آن است. در نهایت بنابر دلایل ذکر شده به نظر می‌رسد این تعریف به‌عنوان تعریفی جامع‌تر نسبت به سایر تعاریف ارائه شده قابل پذیرش باشد و پژوهشگران رشته ژئوپلیتیک در ایران به این تعریف بیشتر از سایر تعاریف ارائه شده استناد می‌کنند و در تحقیقات خود آن را مورد استفاده قرار می‌دهند. ژئوپلیتیک دانش فضایی اندیشیدن درباره آرایش بازیگران، عناصر و موقعیت‌های مختلف به طور همزمان بر روی صفحه شطرنج جهان نشان محسوب می‌شود؛ و این دقیقاً همان چیزی است که بر پویایی این رشته دانشگاهی افزوده و اهمیت آن را در چشم سیاست‌گذاران و نهادهای تصمیم‌گیر و اجرایی دو چندان می‌کند. ژئوپلیتیک از عوامل تعیین‌کننده و جهت‌دهنده به برنامه‌های توسعه کشورها است؛ چرا که یکسان‌نبودن موقعیت جغرافیایی کشورها، وزن ژئوپلیتیک متفاوتی برای آنها رقم می‌زند و برنامه توسعه خاص خود را می‌طلبد که متناسب قابلیت‌های سرزمینی‌اش باشد.

هر متفکر عرصه سیاست بین‌الملل و جهانی به خوبی در می‌یابد که هنوز هم فضاها و مناطق جغرافیایی در ایجاد قدرت ملی و مناطق نقش اساسی دارند و این صحنه و فضای ژئوپلیتیکی است که به یک بازیگر و قدرت سیاسی چگونگی فرمول بازی و نوع استراتژی در مدیریت سرزمینی را توصیه می‌کند. «جغرافیا به گزینه‌های موجود برای دولت‌ها شکل و جهت می‌بخشد و بر انتخاب‌های ممکن دولت در زمینه سیاست خارجی محدودیت‌های غالباً سخت اعمال می‌کند» (Dvyrty and Faltzgraf, 1996: 145). به‌عبارت دیگر، ژئوپلیتیک رویکردی به آمایش سیاسی فضا است که بر اساس محیط فیزیکی و جغرافیایی به تبیین و پیش‌بینی رفتار سیاسی و اقتصادی و توانایی‌ها و قابلیت‌های نظامی کشور مبادرت می‌کند که می‌تواند متأثر از ایدئولوژی نظام‌های سیاسی و فکری هر کشوری باشد. زیرا «وضعیت جغرافیایی، یکی از عوامل و عناصر مهم تشکیل‌دهنده قدرت ملی است که قلمرو منافع ملی و گستره عملکرد سیاست خارجی را ترسیم و تعیین می‌کند» (Dehghani firouzabadi, 2015: 32). لذا نمی‌تواند متأثر منویات سیاسی رهبران و استراتژی سیاست خارجی کشورها نباشد. بنابراین برنامه‌ریزی، آمایش و مدیریت فضای جغرافیایی جدای از ارزش‌ها نیست و ارزش آنها در تعیین اولویت‌ها و اهداف توسعه

فضایی دخالت دارد (Popper, 1993: 83). از این رو، نگاه ژئوپلیتیک تعیین کننده زمینه های فعالیت کارآمد دولت ها در مدیریت سرزمینی است. ژئوپلیتیک می تواند جهت راهبردهای توسعه کشورها را تعیین و اولویت های اساسی آن را مشخص سازد و اهرم ژئوپلیتیک در ایفای چنین نقشی برای کارآمدی دولت ها و نظام های سیاسی موثر است (Goldestin, 1999: 55-57). اما از آنجا که نگاه ژئوپلیتیک مانند سیاست فضایی متأثر از ارزش هاست و در یک قلمرو فرهنگی - تاریخی تولید می شود و احراز شرایط توسعه و بهینه سازی فضا توسط این سیاست ها می بایست با الگوی زیست اجتماعی متناسب باشد؛ لذا با کمک ابزارهای تجربی و عقلانی قابل حصول نمی باشد و از این نظر با برنامه ریزی اثبات گرا تفاوت ماهوی دارد؛ بدین معنا برنامه ریزی اثبات گرا بر مبنای روش شناسی تجربی و یا قیاسی قادر است ارتباط بین پدیده های فضایی را بررسی نماید ولی نگاه ژئوپلیتیک و سیاست فضایی به مبانی و علت غایی می پردازد (Lowith, 2007: 92).

۲-۴. آمایش سرزمین

آمایش سرزمین^۱ فرآیندی است جهت مشارکت مردم و مناطق در برنامه ریزی^۲ و فراهم آوردن موجبات برنامه ریزی از جهت انطباق با برنامه های کلان^۳ و اسناد بالادستی با ملاحظات ویژگی های سرزمینی. این برنامه ریزی تلفیقی است از برنامه ریزی توسعه اقتصادی و توسعه فضایی جهت آبادانی هماهنگ در مناطق کشور. برنامه ریزی آمایش کامل ترین نوع برنامه ریزی بوده و معمولاً در سه سطح ملی، منطقه ای و ناحیه ای با هدف تعادل بخشی میان سه عنصر اصلی «فضا، فعالیت و انسان» انجام می گیرد. دارای سه بعد برنامه ریزی اقتصادی، برنامه ریزی اجتماعی و برنامه ریزی آمایش می باشد. برنامه ریزی آمایش به دو نوع برنامه ریزی درون منطقه ای و میان منطقه ای تقسیم می شود (Sadeghi shahedani, 2016: 9). در آمایش سرزمین، هدف تعادل بخشی

1.Regional planning

2.Planning

3.Macro-plans

درون کشور با توجه موقعیت ژئوپلیتیک آن می‌باشد و در بیان سه عنصر فضا، فعالیت و انسان^۳ اولویت را به فضا می‌دهد. این نوع برنامه‌ریزی در سطح حوزه نفوذ یک شهر یا روستا، شهرستان یا استان عمل می‌کند. هدف اصلی این برنامه‌ریزی، «دستیابی به رابطه قابل قبول میان مردم و مشاغل و محیط در داخل سرزمین است». از این رو، آمایش سرزمین همان برنامه‌ریزی فضایی است که عبارتست از «برنامه‌ریزی و سازمان‌دادن نحوه اشغال فضا و تعیین محل سکونت انسان‌ها و محل فعالیت‌ها و تجهیزات و همچنین کنش‌های بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی - اقتصادی» (Shrifzadehgan and Razavi, 2010:88). هدف آمایش سرزمین این است که به برنامه‌ریزی، بعدی جدید بدهد که همان نحوه توزیع و سازمان‌یابی انسان‌ها و فعالیت‌ها در سراسر سرزمین ملی است (Budget and plan organization, 1997). در آمایش سرزمین سیاست و خط‌مشی کلی توزیع فعالیت‌ها مشخص می‌شود و توزیع جغرافیایی جمعیت و سکونتگاه‌ها و نحوه استفاده از اراضی کشور مطمح نظر است. «برنامه‌ریزی فضایی» خطوط کلی و راهبردی شکل‌دهنده یک فضای فیزیکی را مطرح می‌کند. برنامه‌ریزی فضایی الزاما بعد جمعیت و فضا را در فعالیت‌ها می‌بیند. در مرور تعاریف ارایه شده درباره آمایش سرزمین، برخی مؤلفه‌های مشترک به شرح ذیل قابل احصاء و استنتاج است. با ذکر این توضیح که مفهوم آمایش در هر کشوری با توجه به وضعیت جغرافیایی و اقلیمی، ساختار نظام سیاسی و مسایلی که با آن روبه‌رو هستند تعریف و کارکرد خاص خود را دارد که دارای مشخصات ذیل است:

- ✓ فضای مدنظر، جغرافیای سرزمین ملی است.
- ✓ حداکثر بهره‌وری بهینه از قابلیت‌ها و امکانات سرزمینی مدنظر است (افزایش کارایی اقتصادی - اجتماعی)
- ✓ جنبه راهبردی داشته و لذا معطوف به آینده و مبتنی بر آینده‌نگری است.

✓ معطوف به کاهش عدم تعادل‌ها است، چه عدم تعادل‌های منطقه‌ای، چه شهر و روستا و چه عدم تعادل در تراکم جمعیت و سکونتگاه‌ها (Arami, 2016: 21).

به استناد مصوبه ۱۳۸۳ هیئت وزیران و بر اساس اصل یکصد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین در راستای تبیین فضایی سند چشم‌انداز کشور و ترسیم الزامات تحقق آن در توسعه بلندمدت و مبتنی بر اصول مصوب آمایش سرزمین شامل ملاحظات امنیتی، دفاعی و ژئوپلیتیکی، کارایی و بازدهی اقتصادی، وحدت و یکپارچگی سرزمین، گسترش عدالت اجتماعی و تعادل‌های منطقه‌ای، حفاظت محیط‌زیست و احیای منابع طبیعی، حفظ هویت اسلامی ایرانی و حراست از میراث فرهنگی، تسهیل و تنظیم روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور، رفع محرومیت خصوص در مناطق روستایی کشور تنظیم شده است. بدین ترتیب، برنامه‌ریزی آمایش سرزمین به‌عنوان یک سند فرادست ملی می‌تواند چشم‌اندازی ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک برای اقلیم و سرزمین تهیه نموده و رویکردهای راهبردی برنامه‌های عمرانی کشور را تنظیم نماید (Ziyari et al, 2010: 185-186).

۳-۴. اسناد بالادستی

دولت‌ها از انواع سیستم‌های اجتماعی پیچیده به‌شمار می‌روند که هدایت و کنترل این نوع سیستم‌ها همواره با دشواری‌های فراوانی همراه است. سیاست‌مداران و خط‌مشی‌گذاران ملی برای کسب نتایج مطلوب، مداخلات هدفمندی در این سیستم‌ها دارند. تدوین و حاکم‌سازی اسناد بالادستی، گونه‌هایی از این تلاش‌های هدفمند برای دستیابی به پیامدها و اثرات مورد انتظار در عرصه عملیاتی است که به‌منظور نیل به تغییرات ملموس، قابل مشاهده و برنامه‌ریزی شده صورت می‌پذیرد (Banafi and Nouroozi, 2013: 161). منظور از اسناد فرادستی اسنادی است که به تصویب بالاترین مراجع سیاست‌گذاری کشور رسیده است و جنبه قانونی دارد. این اسناد باید محور برنامه‌ریزی بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت کشور به‌منظور تحقق اهداف توسعه همه-جانبه قرار می‌گیرد (Danaeifard, 2011: 14). در واقع اسناد بالادستی، تعیین‌کننده خطوط اصلی و اتخاذ تصمیم‌هایی هستند که برای حفظ منافع عمومی، هماهنگی و انسجام هدف‌های جامعه

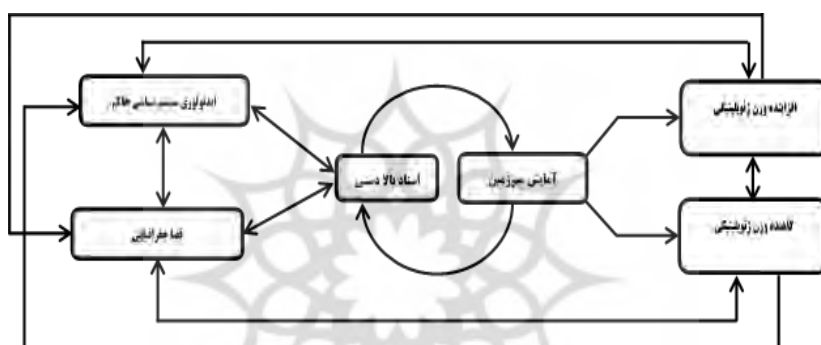
اعمال می‌شوند. این سیاست‌ها، پشتوانه اقدامات نظام سیاسی به‌شمار رفته، وسیله‌ای برای تعیین اولویت‌ها و اقدامات بوده و فعالیت جامعه را راهبری می‌کنند (Paluj, 2011:126). جمهوری اسلامی ایران، به منظور ارتقای کشورداری و مدیریت سرزمینی و همچنین ارابه و ارتقای تصویر خود در سطح ملی و بین‌المللی، در سال‌های اخیر، اسناد و نقشه‌های بالادستی را طراحی و تدوین نموده است؛ تا ضمن مشخص کردن حوزه عمل، جهت‌گیری همه دستگاه‌ها و سازمان‌های دخیل را بازتعریف نماید. با شکل‌گیری مجمع تشخیص مصلحت نظام، پس از بازنگری قانون اساسی، وظایف دیگری بر عهده این نهاد قرار گرفت تا به‌عنوان حلقه تکمیلی در حاکمیت نظام جمهوری اسلامی و در شرایط مختلف ایفای نقش نماید. با توجه به ملاحظات صورت گرفته، مشخص شد سیاست‌های کلی نظام در جهت خاص و معینی تدوین نمی‌شود. از این‌رو، تدوین اسناد بالادستی، نقشه‌های جامع و دیگر سیاست‌های کلان در دستور کار این مجمع قرار گرفت. از جمله این اسناد می‌توان به نقشه‌های بالادستی سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور (۱۳۸۲)، نقشه جامع علمی کشور (۱۳۸۹)، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰) و برنامه‌های پنج‌ساله پیشرفت (توسعه) و اخیراً هم تدوین الگوی پایه پیشرفت ایرانی و اسلامی اشاره کرد (Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran, 2019). از شاخص‌های جوامع توسعه‌یافته برخورداری از برنامه‌ای کلان برای اداره کشور است که بر اساس باورهای مدیران و سیاست‌گذاران، استانداردهای علمی و پذیرفته‌شده جهانی، ظرفیت‌های کشور و امکانات سرزمینی برای رسیدن به شرایط مناسب زیستی و توجه به مسائل فرهنگی و اجتماعی شکل می‌گیرد (Boroujerdi, 2015:23). از این‌رو، برای مدیریت سرزمینی در ایران اسناد بالادستی با رویکرد آمایشی می‌تواند موجبات زیست بهتر برای ساکنان و بهره‌برداری از قابلیت‌ها را در جهت تعادل فضایی فراهم سازد.

۴-۴. آمایش سرزمین و ژئوپلیتیک

رویکرد ژئوپلیتیکی را می‌توان وجه کاربردی ژئوپلیتیک قلمداد کرد که در پی مطالعه پویایی‌های ناشی از سه گانه رقابت، قدرت و فضا در مقیاس‌های خرد و کلان می‌باشد. سیاست فضایی یا

آمایش سرزمین سنگ بنای اصلی وزن ژئوپلیتیکی کشورها بوده و بیش از آنکه بر مقیاس‌های عینی دلالت داشته باشد متأثر از ذهنیت و اثرگذاری سیستم سیاسی و دستگاه سیاست‌گذاری سرزمین است. مکانیسم اثرگذاری اسناد بالادستی در فرآیند آمایش سرزمین خالق مزیت و وزن ژئوپلیتیکی است، امری که ریشه در مکانیسم سیاست و فضا داشته و دارد. این را بطه را می‌توان در قالب مدل شماره (۱) به نمایش گذاشت:

مدل (۱): اثرگذاری سیستم سیاسی و دستگاه سیاست‌گذاری سرزمین

۵. یافته‌ها

اسناد بالادستی سیاست‌گذاری فضایی کشور پس از انقلاب اسلامی، در سه قالب کلی اسناد مادر و پایه‌ای، سیاست‌های کلی نظام و اسناد پایه‌ای عرصه‌ای را در بر می‌گیرد که در قالب جدول ذیل ارائه شده است.

جدول (۱): اسناد بالادستی سیاست‌گذاری فضایی کشور پس از انقلاب اسلامی

عنوان سند	نوع سند
۱- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۲- سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران، ابلاغ ۱۳۸۲/۰۸/۱۳	اسناد مادر و پایه‌ای
۱- بخش امنیت اقتصادی، ابلاغ ۱۳۷۷/۱۰/۲۳ ۲- بخش انرژی، ابلاغ ۱۳۷۷/۰۷/۱۱ ۳- بخش منابع آب، ابلاغ ۱۳۷۹/۱۱/۰۳ ۴- بخش منابع طبیعی، ابلاغ ۱۳۷۹/۱۱/۰۳	سیاست‌های کلی نظام

۵- بخش نفت و گاز، ابلاغ ۱۳۷۹/۱۱/۰۳	
۶- بخش حمل و نقل، ابلاغ ۱۳۷۹/۱۱/۰۳	
۷- بخش معدن، ابلاغ ۱۳۷۹/۱۱/۰۳	
۸- امنیت قضایی، ابلاغ ۱۳۸۱/۰۷/۲۸	
۹- دوره چشم‌انداز، ابلاغ ۱۳۸۲/۰۸/۰۲	
۱۰- بخش رشد و توسعه فناوری، ابلاغ ۱۳۸۳/۰۱/۲۲	
۱۱- رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور در بخش آموزش عالی و مراکز تحقیقاتی، ابلاغ ۱۳۸۳/۱۲/۱۵	
۱۲- درباره اصل ۴۴ قانون اساسی، ابلاغ ۱۳۸۴/۰۳/۰۱	
۱۳- بخش پیشگیری و کاهش خطرات ناشی از سوانح طبیعی و حوادث غیرمترقبه، ابلاغ ۱۳۸۴/۰۶/۲۵	
۱۴- بند «ج» اصل ۴۴ قانون اساسی (مقدمه)، ابلاغ ۱۳۸۵/۰۴/۱۲	
۱۵- بخش مدیریت نظام اداری، ابلاغ ۱۳۸۹/۰۱/۱۴	
۱۶- اصلاح الگوی مصرف، ابلاغ ۱۳۸۹/۰۴/۱۴	
۱۷- بخش شهرسازی، ابلاغ ۱۳۸۹/۱۱/۲۹	
۱۸- بخش مسکن، ابلاغ ۱۳۸۹/۱۱/۲۹	
۱۹- بخش پدافند غیرعامل، ابلاغ ۱۳۸۹/۱۱/۲۹	
۲۰- بخش اشتغال، ابلاغ ۱۳۹۰/۰۴/۲۸	
۲۱- آمایش سرزمین، ابلاغ ۱۳۹۰/۰۹/۲۱	
۲۲- بخش کشاورزی، ابلاغ ۱۳۹۱/۰۹/۲۹	
۲۳- بخش صنعت، ابلاغ ۱۳۹۱/۰۹/۲۹	
۲۴- اقتصاد مقاومتی، ابلاغ ۱۳۹۲/۱۱/۳۰	
۲۴- برنامه ششم توسعه، ابلاغ ۱۳۹۴/۰۴/۰۹	
۲۶- محیط‌زیست، ابلاغ ۱۳۹۴/۰۸/۲۶	
۱- نقشه جامع علمی کشور، مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۴	اسناد پایه‌ای عرصه‌ای
۲- تحول بنیادین آموزش و پرورش، مصوب ۱۳۹۰/۰۷/۰۵	
۳- جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، مصوب ۱۳۹۶/۰۵/۰۲	

۵-۱. گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی آمایشی

آمایش سرزمین در اسناد بالادستی به دنبال شناخت و کشف کامل ظرفیت‌های انسانی و طبیعی و موقعیت جغرافیایی کشور و استفاده و بهره‌گیری مطلوب از این داشته‌ها با تکیه بر تعادل‌های منطقه‌ای و حفظ محیط‌زیست، به منظور توسعه همه‌جانبه کشور و تقویت خوداتکایی و رفع محرومیت‌ها و نابرابری‌هاست. در این راستا، گزاره‌های منتخب با توجه به تعریف مفهومی و حوزه‌های اجرایی مرتبط با آمایش سرزمین، در شش محور؛ ۱. اصول و سیاست‌ها، ۲. فعالیت

۳. محیط زیست و منابع زیستی ۴. زیر ساخت ۵. نظام سکونتگاهی و ۶. اجتماعی و فرهنگی تقسیم شده‌اند.

توسعه‌یافتگی یا توسعه‌نیافتگی متأثر از پیشران‌های مختلف تأثیر مستقیمی بر وضعیت ژئوپلیتیکی بازیگران در سطوح مختلف دارد، از آنجایی که توسعه‌یافتگی قدرت ملی را افزایش می‌دهد، افزایش قدرت ملی منجر به افزایش وزن ژئوپلیتیکی می‌شود، افزایش وزن ژئوپلیتیکی بهبود موقعیت کشور در سیستم ژئوپلیتیکی را به دنبال دارد، بهبود موقعیت کشور در سیستم ژئوپلیتیکی موجب گسترش حوزه نفوذ جغرافیایی کشور شده و در نهایت موجب افزایش اثرگذاری کشور بر فرآیندها، تصمیم‌سازی‌ها و رفتارها در مقیاس‌های مختلف محلی، هم‌سایگی، منطقه‌ای و جهانی می‌شود (Hafeznia, 2006: 109-110). در بررسی صورت گرفته گزاره‌های آمایشی اسناد بالادستی (۳۱ سند و ۷۸ گزاره) گزاره‌هایی که ماهیت ژئوپلیتیکی دارند را می‌توان در قالب جداول شماره‌های ۲ تا ۷ به نمایش گذاشت.

جدول (۲): گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی با محوریت محیط‌زیست و منابع زیستی

مرجع	
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۲ ماده ۱	تأمین آب مورد نیاز توسعه فعالیت‌های جدید در قلمروهای راهبردی با استفاده از روش‌های جدید از جمله از طریق نمک‌زدایی از آب دریا با اولویت سواحل دریای عمان (سواحل مکران) و نقاط واقع در پسرکرانه سواحل جنوبی کشور با در نظرگیری ملاحظات اکولوژیکی لازم و حفاظت از اکوسیستم دریا
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۴ ماده ۱	رعایت ملاحظات ژئوپلیتیکی و اکولوژیکی در طرح‌های استحصال، تأمین، انتقال، توزیع و مصرف آب در سطوح فراملی، ملی، منطقه‌ای و محلی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۵ ماده ۱	افزایش تراز مثبت آب مجازی در تجارت کالا
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۱ ماده ۱	ارتقاء سطح تعاملات و همکاری‌های دو یا چندجانبه با کشورهای منطقه به منظور حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی و مقابله با آثار منتج از تغییرات اقلیمی و ریزگردها در چارچوب تفاهم نامه‌ها، معاهده‌ها، کنوانسیون‌ها، موافقت نامه‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۴ ماده ۱	بیابان‌زدایی، جلوگیری از بیابان‌زدایی و تثبیت شن‌های روان و مهار کانون‌های شکل‌دهنده ریزگردها با اولویت مناطق بحرانی و بهره‌گیری از توسعه پوشش گیاهی متناسب با مقتضیات محلی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۸ ماده ۱	توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب بر از جمله صنایع فلزات اساسی و پالایشگاهی و پتروشیمی (به ویژه صنایع بالادستی) دارای اولویت سرمایه‌گذاری مبتنی بر الزامات محدودیت منابع آب، تأمین خوراک مورد نیاز و تأمین ملاحظات دفاعی، امنیتی و پدافند غیرعامل با تأکید بر استقرار آنها در سواحل خلیج فارس و به ویژه دریای عمان پس از انجام ارزیابی راهبردی زیست‌محیطی

شایان توجه است که برخی از گزاره‌ها مورد اشاره نیاز استدلال طرح در جداول را دارند که در جدول (۲)، گزاره اول اگرچه یک گزاره هیدرولوژیکی قلمداد می‌شود ولی نکته مورد توجه این است که آب به عنوان یکی از منابع زیستی مقوم قدرت ملی است و تعیین‌کننده مناسبات قدرت است از این رو یک موضوع ژئوپلیتیکی است که در پهنه‌های ساحلی و مرزی در این گزاره بر آن تأکید شده است. در همین راستا گزاره پنجم جدول فوق بیشتر ناظر بر ژئوپلیتیک محیط زیست است. از آنجا که امروزه مسأله ریزگردها یک مسأله محلی نیست و موضوعی فراملی است که هماهنگی و همکاری کشورها را می‌طلبد و از این جهت موضوعی ژئوپلیتیک است که در آمایش سرزمین هر کشوری بایستی بدان توجه شود تا موجبات تنش بین کشورها را پیش نیاورد.

جدول (۳): گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی با محوریت فعالیت

مرجع	
سیاست‌های کلی نظام در اشتغال، بند ۹	گسترش و استفاده بهینه از ظرفیت‌های اقتصادی دارای مزیت مانند: گردشگری و حق گذر (ترانزیت)
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین، بند ۶ ز	ایفای نقش محوری در تعاملات علمی - فنی با منطقه و سایر کشورها با صدور خدمات فنی، مهندسی و آموزشی
جهت‌گیری ملی آمایش سرزمین، بند ۱ ماده ۱	رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت‌های آن و رعایت مقیاس مناسب اقتصادی برای فعالیت در یک مکان با توجه به ظرفیت و کشش بازارهای داخلی و خارجی
جهت‌گیری ملی آمایش سرزمین، بند ۵ ماده ۱	توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی در قلمرو سرزمین در راستای ایجاد تعادل بیشتر بین نیمه‌غربی و شمال‌غربی کشور و نیمه شرقی و جنوب شرقی کشور بر مبنای کارایی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی و استفاده از ظرفیت‌ها با تأکید بر: بندر چابهار؛ به عنوان یکی از مهمترین مراکز جمعیتی سواحل دریای عمان، بندر اقیانوسی بین‌المللی و برخوردار از، عملکردهای مرتبط با صنایع دریایی، بازرگانی، انرژی، آموزش عالی و تحقیقات، گردشگری و شیلات؛ بندر جاسک؛ به عنوان یک مرکز جمعیتی فعال در حوزه صادرات نفت، گاز و پتروشیمی، بازرگانی و گردشگری؛ سایر قلمروهای اولویت‌دار سواحل مکران از جمله پسابندر، کنارک، زراباد و سیریک و پسرکرانه‌های آن‌ها. اتخاذ تدابیر و تمهیدات لازم به منظور توسعه پایدار نواحی کویری و افزایش سطح جمعیت‌پذیری در این قلمرو با تکیه بر رونق بخشی به اقتصاد و استفاده بهینه از مزیت‌های نسبی (منابع معدنی، انرژی خورشیدی و گردشگری)
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۸ ماده ۱	توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب بر از جمله صنایع فلزات اساسی و پالایشگاهی و پتروشیمی (به ویژه صنایع بالادستی) دارای اولویت سرمایه‌گذاری مبتنی بر الزامات محدودیت منابع آب، تأمین خوراک موردنیاز و تأمین ملاحظات دفاعی، امنیتی و پدافند غیرعامل با تأکید بر استقرار آنها در سواحل خلیج فارس و به‌ویژه دریای عمان پس از انجام ارزیابی راهبردی زیست‌محیطی

جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۹ ماده ۱	توسعه صنایع تولیدکننده کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه به‌ویژه محیط آسیای جنوب غربی با اولویت استقرار در استان‌های مرزی مرتبط
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۷ ماده ۱	ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اعم از شهرک‌ها و نواحی صنعتی در پهنه سرزمین متناسب با مقتضیات و ظرفیت‌های هر یک از قلمروهای جغرافیایی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۶ ماده ۱	توسعه صنایع دریایی و تعمیر و خدمات وسایط حمل و نقل دریایی در جوار بنادر اصلی با رعایت ملاحظات زیست‌محیطی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۵ ماده ۱	اولویت برداشت از میادین مشترک نفت و گاز، از جمله: مرز جنوبی (با کشورهای کویت، امارات، عربستان سعودی و قطر به‌ویژه در حوزه مشترک پارس جنوبی)، مرز غربی (با کشور عراق) و مرز شمالی (با کشورهای ترکمنستان و آذربایجان) (از جنبه میراث فرهنگی و طبیعی).

جدول (۴): گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی با محوریت زیرساخت

مرجع	
سیاست‌های کلی نظام در بخش انرژی، بند ۱	اتخاذ تدبیر و راهکارهای مناسب برای گسترش اکتشاف نفت و گاز و شناخت کامل منابع کشور (سیاست‌های کلی نفت و گاز)
سیاست‌های کلی نظام در بخش انرژی، بند ۲	افزایش ظرفیت تولید صیانت‌شده نفت متناسب با ذخایر موجود و برخورداری کشور از افزایش قدرت اقتصادی و امنیتی و سیاسی (سیاست‌های کلی نفت و گاز)
سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل، بند ۹	ممانعت از ایجاد تأسیسات پرخطر در مراکز جمعیتی و بیرون‌بردن اینگونه تأسیسات از شهرها و پیش‌بینی تمهیدات ایمنی برای آن دسته از تأسیساتی که وجود آنها الزامی است و ممانعت از ایجاد مراکز جمعیتی در اطراف تأسیسات پرخطر با تعیین حریم لازم
سیاست‌های کلی نظام در بخش نفت و گاز، بند ۶	بهره‌برداری از موقعیت منطقه‌ای و جغرافیایی کشور برای خرید و فروش، فرآوری و پالایش و معاوضه و انتقال نفت و گاز منطقه به بازارهای داخلی و جهانی
سیاست‌های کلی نظام بخش حمل و نقل، بند ۳	توسعه و اصلاح شبکه حمل و نقل با توجه به: نگرش شبکه‌ای به توسعه محورها، آمایش سرزمین، ملاحظات دفاعی - امنیتی، سودآوری ملی، موقعیت ترانزیتی کشور
سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۱	توسعه پیوندهای اقتصادی و تجاری متقابل و شبکه‌ای کشور به‌ویژه کشورهای منطقه آسیای جنوب غربی، تبدیل شدن به قطب تجاری و ترانزیتی انعقاد پیمان‌های پولی دو و چندجانبه با کشورهای طرف تجارت در چارچوب بندهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی
سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۲۴	اولویت بخش ریلی در توسعه حمل و نقل و ایجاد مزیت رقابتی برای آن
سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۲۵	توسعه حمل و نقل ریلی باری با اولویت تجهیز شبکه و پایانه‌های باری و اتصال شبکه به مراکز بزرگ اقتصادی، تجاری و صنعتی و مبادی ورودی و خروجی مهم کشور و شبکه‌های ریلی منطقه‌ای و جهانی به‌ویژه کریدور شمال - جنوب با هدف توسعه صادرات و ترانزیت بار

بررسی و تحلیل نگرش ژئوپلیتیکی اسناد بالادستی..... ۷۵

سیاست کلی آمایش سرزمین، بند ۲ ز	تقویت شبکه ریلی و راه‌های ارتباطی اصلی و شریانی سرزمین و تبدیل کشور به مرکز عبور و مرور هوایی منطقه برای ترانزیت کالا و مسافر و نیز ایفای نقش مرکزیت مبادله انرژی (نفت، گاز، برق) و مخابرات در منطقه به منظور حفظ امنیت و منافع ملی
سیاست کلی آمایش سرزمین، بند ۳ ز	جلب مشارکت کشورهای منطقه در طراحی، سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های مشترک در زمینه‌های مختلف به‌ویژه اقتصادی و زیربنایی در جهت تأمین منافع مشترک منطقه‌ای
سیاست کلی آمایش سرزمین، بند ۴ ز	ایجاد و تقویت نهادها و تشکل‌های منطقه‌ای در زمینه‌های گوناگون به ویژه علمی، فرهنگی، اقتصادی، و زیست‌محیطی با بهره‌گیری از عناصر هویت ایرانی-اسلامی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۱۶ ماده ۱	فراهم سازی زمینه‌ها، امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز به منظور ایفای نقش مؤثر ترانزیتی کشور در منطقه به ویژه محیط آسیای جنوب غربی و استفاده بهینه از مزیت موقعیت منطقه‌ای کشور به عنوان مرکز مبادله (HUB) کالا، خدمات، مسافر، انرژی و اطلاعات
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۱۷ ماده ۱	فراهم‌سازی زمینه‌های توسعه همه جانبه و تقویت زیرساخت‌ها و شبکه‌های زیربنایی با اولویت نواحی شرقی و جنوبی کشور به منظور ایجاد توازن و تعادل منطقه‌ای
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۱۸ ماده ۱	توسعه، تجهیز، ارتقاء و اصلاح ساختار فضایی شبکه ریلی کشور با رویکرد: برقراری یا تقویت اتصال شبکه ریلی کشور به خطوط ریلی بین‌المللی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۰ ماده ۱	توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین‌المللی (جاده‌ای) شمال- جنوب و شرقی- غربی کشور با تأکید بر تمرکززدایی از تهران، با اولویت مسیرهای منتهی به دروازه‌های اقتصادی آبی و زمینی کشور
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۰ ماده ۱	توسعه، تجهیز، تقویت و سطح بندی بنادر کشور در سواحل دریای خزر، خلیج فارس و دریای عمان متناسب با ارتباطات بین‌المللی با کشورهای همسایه و هدف و استفاده بهینه از مزیت‌های ساحلی کشور
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۱ ماده ۱	تقویت و ساماندهی بنادر و اسکله‌های صیادی در سواحل کشور با هدف ارتقای بهره‌وری و حفاظت فعال از ذخایر ارزشمند دریایی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۲ ماده ۱	توسعه، تجهیز و تقویت شبکه حمل و نقل هوایی کشور از طریق: تقویت نقش کشور به عنوان کریدور و ترانزیت هوایی، توسعه و تجهیز فرودگاه امام به عنوان هاب (HUB) ترانزیت هوایی در سطح بین‌المللی، ارتقای سطح عملکردی فرودگاه‌های شهرهای منتخب مرکزی لایه پیرامونی به منظور پشتیبانی از ایفای نقش فراملی آنها
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۳ ماده ۱	فراهم سازی بسترهای مورد نیاز برای توسعه شبکه ارتباطات و انتقال داده از طریق: گسترش و توزیع شبکه‌های ارتباطات و فناوری اطلاعات در سراسر کشور با توجه به ویژگی‌های کمی و کیفی جمعیت مناطق مختلف، فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی و استقرار متوازن و متعادل آن در پهنه سرزمین، احداث، توسعه و تجهیز زیرساخت‌های مورد نیاز انتقال و ترانزیت اطلاعات در مقیاس بین‌المللی از طریق ایجاد خدمات هاب (HUB) منطقه‌ای و بین‌المللی اطلاعات
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۴ ماده ۱	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و خدماتی گردشگری با هدف تسهیل دسترسی و استفاده از اماکن، ابنیه و محوطه‌های با ارزش تاریخی ثبت جهانی و ثبت ملی شده و قطب‌ها و مناطق نمونه گردشگری (از جنبه میراث فرهنگی و طبیعی)

استفاده از ترکیب صنایع، کریدورهای فناوری اطلاعات، مراکز تحقیق و توسعه و نیروی انسانی دانش آموخته برای برپایی قلمروهای اسکان جمعیت	جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۸ ماده ۱
توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و خدماتی گردشگری با هدف تسهیل دسترسی و استفاده از اماکن، ابنیه و محوطه‌های با ارزش تاریخی ثبت جهانی و ثبت ملی شده و قطب‌ها و مناطق نمونه گردشگری (از جنبه میراث فرهنگی و طبیعی)	جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۴ ماده ۱
ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اعم از شهرک‌ها و نواحی صنعتی در پهنه سرزمین متناسب با مقتضیات و ظرفیت‌های هر یک از قلمروهای جغرافیایی	جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۷ ماده ۱
تنوع بخشی در منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی‌های تجدیدپذیر (به ویژه بادی و خورشیدی) در تولید و تأمین بهینه انرژی هر منطقه از کشور متناسب با ظرفیت هر منطقه	جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۶ ماده ۱
ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی (نفت، گاز، پتروشیمی و انرژی‌های نو) در مناطق دارای قابلیت با اولویت مناطق کمتر توسعه یافته	جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۷ ماده ۱

جدول (۵): گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی با محوریت نظام سکونتگاهی

مرجع	
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین، بند ۵ ز	انتخاب تعدادی از کلان‌شهرها، بنادر و جزایر مستعد کشور و تجهیز آن‌ها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فراملی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۱۰ ماده ۱	<p>به جهت لحاظ رویکردهایی چون گسترش حوزه نفوذ اقتصاد کشور در منطقه و محیط آسیای جنوب غربی، تحقق سازمان فضایی مطلوب توسعه کشور، مؤلفه‌های نوین برنامه ریزی و تجارب جدید جهانی و تمرکززدایی از طریق انتخاب مراکز متعدد با اختیارات لازم، شبکه سکونتگاهی شهری کشور در سه لایه طبقه بندی می‌شود. - لایه پیرامونی، شامل مراکز استان‌های مرزی کشور به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق راهبردی اقتصادی و سیاسی آنها در خارج از مرزهای کشور. - لایه مرکزی، شامل مراکز منتخب مناطق ۹ گانه به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی کشور با جامعه بین المللی در حوزه‌های علم و فناوری، آموزش، تحقیق و توسعه، تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات و گسترش کسب و کار با بازارهای جهانی. - لایه میانی، شامل مراکز استان‌های و شهرهای برخوردار از توانمندی و یا استقرار در موقعیت‌های مناسب نسبت به سایر مناطق شهری و روستایی به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی بین این مراکز با حوزه نفوذ خود، با سایر مراکز منتخب لایه میانی و نیز با لایه مرکزی فعالیت می‌نمایند. تمام شهرهای لایه‌های سه گانه متناسب با نقش و مأموریت خود مشمول اصلاحات لازم برای ارتقاء عملکردی و زیرساختی گردیده و برخوردار از نهادهای لازم برای ارائه خدمات و تسهیل گسترش تولیدات کالا، خدمات و اطلاعات و ارتقاء فناوری و مهارت‌های کسب و کار در درون مرزهای کشور می‌شوند.</p>

بررسی و تحلیل نگرش ژئوپلیتیکی اسناد بالادستی..... ۷۷

جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۱۳ ماده ۱	تقویت زمینه‌های اسکان جمعیت بیشتر و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در جزایر خلیج فارس با تأکید بر تقسیم کار متناسب با ظرفیت‌ها و توان محیطی، بازاریابی تعاملات با قلمروهای خشکی مجاور و تمهید ترتیبات توسعه پایدار و متوازن در آن‌ها به ویژه در جزایر راهبردی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸ ماده ۱	ساماندهی و هدایت هدفمند جریان‌های مهاجرت در راستای استراتژی توزیع جمعیت و فعالیت در سرزمین از طریق: زمینه سازی به منظور تحول در اقتصاد روستاها و بازگرداندن رونق به اقتصاد روستایی (کشاورزی، دامداری، صنایع دستی و ...) در چارچوب مقتضیات و مزیت‌های محلی، تشویق سرمایه‌گذاری در طرح‌های اشتغال‌زا، توسعه ارائه خدمات عمومی و ارائه مشوق‌ها و تسهیلات متناسب با مقتضیات محلی در روستاها و شهرهای کوچک به منظور ماندگاری جمعیت در شهرهای کوچک و نواحی روستایی و کاهش روند مهاجرت به کلانشهرها و شهرهای پرتراکم

جدول (۶): گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی با محوریت فرهنگی و اجتماعی

مرجع	
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۵ ماده ۱	توسعه و تقویت قطب‌های علمی- دانشگاهی در شهرهای منتخب باهدف ایجاد مرکزیت آموزشی در میان کشورهای همجوار و تربیت و پرورش نیروی انسانی مورد نیاز برای توسعه
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۷ ماده ۱	توسعه آموزش فنی حرفه‌ای و مهارت آموزی متناسب با عملکرد تخصصی هر قلمرو به ویژه در نواحی مرزی و حاشیه شهرها با هدف زمینه سازی برای توسعه مشاغل متناسب با مقتضیات محلی و کاهش مهاجرت‌ها
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۰ ماده ۱	تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور به ویژه در کلانشهرها با محدود نمودن توسعه کمی سطوح پایین آموزش عالی به نفع سطوح بالاتر (تحصیلات تکمیلی) و ارتقای سطح کیفی آموزش عالی و مراکز پژوهشی و فن آوری آن‌ها برای توسعه همکاری‌های علمی بین المللی و ایفای نقش واسط بین کشورهای منطقه و کشورهای پیشرفته علمی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۳ ماده ۱	مأموریت‌گرا شدن دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و پژوهشی متناسب با فعالیت‌های محل استقرار و حوزه عملکردی آن در سطوح بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و استانی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۵ ماده ۱	توسعه و تجهیز مراکز گردشگری سلامت در کشور و تبدیل ایران به قطب پزشکی منطقه آسیای جنوب غربی و جهان اسلام از طریق ایجاد مراکز درمانی تجهیز شده و روزآمد و رونق بخشی به گردشگری سلامت و پزشکی در مناطق و شهرهای دارای قابلیت
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۷ ماده ۱	صیانت و استفاده بهینه از ظرفیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی، تاریخی، مذهبی، فرهنگی، علمی، ورزشی و سلامت در هر منطقه برای رونق و ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی و دستیابی به سهم مناسب در اقتصاد بین المللی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۸ ماده ۱	توسعه و آبادانی نواحی مرزی و جهت‌دهی سرمایه گذاری‌های ملی اعم از دولتی و غیردولتی به نواحی مرزی و رونق بخشی به صنعت گردشگری و بازرگانی براساس مزیت‌های نسبی و رقابتی با تأکید بر تقویت همگرایی‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی

جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۴ ماده ۱	توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و خدماتی گردشگری با هدف تسهیل دسترسی و استفاده از اماکن، ابنیه و محوطه‌های با ارزش تاریخی ثبت جهانی و ثبت ملی شده و قطب‌ها و مناطق نمونه گردشگری (از جنبه میراث فرهنگی و طبیعی)
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲ ماده ۱	افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی و منطقه‌ای و تخصصی شدن عملکرد اقتصادی براساس قابلیت‌های و مزیت‌های نسبی مناطق برای تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی و پرهیز از تنوع و گسترش همه نوع فعالیت‌ها در یک قلمرو جغرافیایی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۴ ماده ۱	بسترسازی، انجام ترتیبات نهادی و فراهم سازی الزامات مورد نیاز در قلمروهای سرزمینی به منظور ارتقاء سرمایه‌های اجتماعی، توسعه سرمایه‌های انسانی و پرورش انسان‌های بانگیزه، شاداب، متدین، وطن دوست، جمع گرا، نظم پذیر و قانون گرا به عنوان مهمترین ارکان توسعه

جدول (۷): گزاره‌های ژئوپلیتیکی مندرج در اسناد بالادستی با محوریت اصول و سیاست‌ها

مرجع	
بند ۴۷ (د) سیاست‌های کلی نظام در دوره چشم‌انداز	سازماندهی فضای ملی، ایجاد تعادل منطقه‌ای و تقویت نقش منطقه‌ای کشور، با بهره‌گیری از قابلیت‌ها و مزیت‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی سرزمین، با هدف ارتقای جایگاه بین‌المللی
سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل، بند ۲	رعایت اصول و ضوابط پدافند غیرعامل از قبیل انتخاب عرصه ایمن، پراکنده‌سازی یا تجمیع حسب مورد، حساسیت‌زدایی، اختفاء، استتار، فریب دشمن و ایمن‌سازی نسبت به مراکز جمعیتی و حائز اهمیت به‌ویژه در طرح‌های آمایش سرزمینی و طرح‌های توسعه آینده کشور
سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل، بند ۶	دو یا چندمنظوره کردن مستحدثات، تأسیسات و شبکه‌های ارتباطی و مواصلاتی در جهت بهره‌گیری پدافندی از طرح‌های عمرانی و به‌ویژه در مناطق مرزی و حساس کشور
سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۱۹	تقسیم کار و تعیین نقش ملی در مناطق استان‌ها، نواحی و سواحل و جزایر کشور با رعایت الزامات آن در چارچوب سیاست‌های کلی مربوط به منظور افزایش تولید ثروت ملی و حمایت دولت از سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته روستایی
سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۲۳	توسعه بازارهای دریایی و ایجاد مناطق مهم اقتصادی در زمینه‌های دارای مزیت
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲ ماده ۱	افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی و منطقه‌ای و تخصصی شدن عملکرد اقتصادی براساس قابلیت‌های و مزیت‌های نسبی مناطق برای تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی و پرهیز از تنوع و گسترش همه نوع فعالیت‌ها در یک قلمرو جغرافیایی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۷ ماده ۱	ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی (نفت، گاز، پتروشیمی و انرژی‌های نو) در مناطق دارای قابلیت با اولویت مناطق کمتر توسعه یافته
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۰ ماده ۱	مهار آب‌های مرزی و مدیریت کارآمد و بهینه آب‌های ورودی و خروجی کشور

_____ بررسی و تحلیل نگرش ژئوپلیتیکی اسناد بالادستی..... ۷۹

جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۸ ماده ۱	توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب بر از جمله صنایع فلزات اساسی و پالایشگاهی و پتروشیمی (به ویژه صنایع بالادستی) دارای اولویت سرمایه‌گذاری مبتنی بر الزامات محدودیت منابع آب، تأمین خوراک مورد نیاز و تأمین ملاحظات دفاعی، امنیتی و پدافند غیرعامل با تأکید بر استقرار آنها در سواحل خلیج فارس و به ویژه دریای عمان پس از انجام ارزیابی راهبردی زیست محیطی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۰ ماده ۱	استقرار صنایع فراوری اولیه منابع معدنی در جوار ذخائر معدنی، استقرار صنایع واسطه‌ای و سرمایه‌ای در مکان مناسب و استقرار صنایع مصرفی متناسب با موقعیت مکانی بازارهای نهاده و محصول
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۲ ماده ۱	تحول در کارکرد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به قطب پردازش صادرات، جذب سرمایه و تکنولوژی، ارتقاء پیوند منطقه با اقتصاد استان، تبدیل آن‌ها به پیشران توسعه اقتصادی قلمروهای سرزمینی و پیشرو در توسعه ملی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۳ ماده ۱	ایجاد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جدید در پهنه سرزمین صرفاً براساس مطالعات آمایش سرزمین
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۶۴ ماده ۱	توسعه و تجهیز باراندازهای بین‌المللی، ملی و منطقه‌ای و بنادر خشک در کشور با هدف پشتیبانی توسعه بازرگانی و امور تولیدی در نقاط دور از ساحل و ایجاد تحرک در اقتصاد نواحی پیرامونی براساس فهرست مورد تصویب شورای عالی آمایش سرزمین
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۹ ماده ۱	تأمین همه جانبه و حداکثری منافع ملی و حقوق سرزمینی کشور در قلمروهای پیرامونی از طریق فراهم سازی زیرساخت‌های مورد نیاز و پیگیری ترتیبات دیپلماتیک و حقوقی لازم
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸۰ ماده ۱	رعایت ملاحظات امنیتی، دفاعی و پدافند غیرعامل کشور در ساخت، توسعه و توزیع زیرساخت‌ها در کشور متناسب با مؤلفه‌های جغرافیای سیاسی قلمروهای سرزمینی
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸۱ ماده ۱	استفاده مناسب از جغرافیای طبیعی و خصوصیات ژئومورفولوژیک قلمروهای سرزمینی در ارتقاء امنیت و پدافند غیرعامل استقرار صنایع و طرح‌های حیاتی، حساس و مهم
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸۲ ماده ۱	عدم استقرار صنایع پرخطر (مطابق تعاریف شورای عالی امنیت ملی) در محدوده سکونتگاه‌ها و رعایت حریم‌های ایمنی و امنیتی مورد نیاز
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸۳ ماده ۱	تقویت انسجام ملی و ارتقاء هویت اسلامی- ایرانی اقوام مختلف و مشارکت آنان در اداره امور، توسعه و امنیت مناطق مختلف کشور
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸۴ ماده ۱	تقویت پیوندهای مناطق مرزی با داخل کشور با رویکرد وحدت و یکپارچگی اجتماعی و ارتقاء سرمایه‌های اجتماعی ملی در پهنه سرزمین
جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۸ ماده ۱	توسعه و آبادانی نواحی مرزی و جهت‌دهی سرمایه‌گذاری‌های ملی اعم از دولتی و غیردولتی به نواحی مرزی و رونق بخشی به صنعت گردشگری و بازرگانی براساس مزیت‌های نسبی و رقابتی با تأکید بر تقویت همگرایی‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی
سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۲۱	توسعه اقتصاد دریایی جنوب کشور در محور چابهار- خرمشهر با تأکید بر سواحل مکران

استفاده بهینه از دیپلماسی به منظور تأمین و تضمین پایداری دریافت آب از منابع برون مرزی با ملاحظه فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپلیتیکی	جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۸ ماده ۱
--	---

۶. تحلیل و نتیجه‌گیری

نگرش‌های ژئوپلیتیکی در اسناد آمایشی از سال‌های ۱۳۷۷ در سیاست‌های کلی نظام با گزاره‌هایی در بخش انرژی با توجه به جایگاه آن در بودجه و هم‌چنین موقعیت هیدروکربنی به چشم می‌خورد و پس از آن به ترتیب زمانی در سیاست‌های کلی نظام در حمل‌ونقل، نفت و گاز، دوره چشم‌انداز، پدافند غیرعامل، اشتغال، آمایش سرزمین و برنامه ششم توسعه و در سند جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین با فراوانی‌های یادشده مشاهده می‌شود.

جدول (۸): فراوانی گزاره‌های آمایشی منتخب اسناد سیاست‌گذاری فضایی کشور

ردیف	محورها	فراوانی گزاره‌های آمایشی	درصد فراوانی
۱	محیط‌زیست و منابع زیستی	۳۳	۱۸/۷۴
۲	فعالیت	۳۰	۱۷/۰۴
۳	زیرساخت	۳۱	۱۷/۶۵
۴	نظام سکونتگاهی	۱۶	۹/۰۷
۵	فرهنگی و اجتماعی	۲۳	۱۳/۰۶
۶	اصول و سیاست‌ها	۴۳	۲۴/۴۳
۷	جمع گزاره‌ها	۱۷۶	۱۰۰

همان‌طور که در جداول فوق آمده است، سیاست‌های کلی نظام در دوره چشم‌انداز با یک گزاره، سیاست‌های کلی نظام در بخش نفت و گاز با یک گزاره، سیاست‌های کلی نظام در بخش اشتغال با یک گزاره، سیاست‌های کلی نظام در بخش حمل‌ونقل با یک گزاره، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با یک گزاره، سیاست‌های کلی نظام در بخش انرژی با دو گزاره، سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل با سه گزاره، سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه با پنج گزاره، سیاست‌های کلی آمایش سرزمین با چهار گزاره و جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین با ۶۳ گزاره ژئوپلیتیکی (معادل نزدیک ۷۴ درصد کل گزاره‌های ژئوپلیتیکی) به مقوله آمایش فضا توجه داشته‌اند.

جدول (۹): فراوانی گزاره‌های منتخب ژئوپلیتیکی اسناد سیاست‌گذاری فضایی کشور

ردیف	محورها	فراوانی گزاره‌های ژئوپلیتیک	درصد فراوانی
۱	محیط‌زیست و منابع زیستی	۶	۷/۶۹
۲	فعالیت	۹	۱۱/۵۳
۳	زیرساخت	۲۶	۳۳/۳۳
۴	نظام سکونتگاهی	۴	۵/۱۲
۵	فرهنگی و اجتماعی	۱۰	۱۲/۸۲
۶	اصول و سیاست‌ها	۲۳	۲۹/۴۸
۷	جمع گزاره‌ها	۷۸	۱۰۰

اگرچه جداول تفکیکی ۲-۷ حاکی از اهمیت یابی گزاره‌های ژئوپلیتیکی در اسناد سیاست‌گذاری فضایی کشور است، لیکن گزاره‌هایی که ماهیت ژئوپلیتیکی داشته و حاکی از فهم ژئوپلیتیکی ارزش‌هایی فضایی- مکانی ایران می‌باشند را می‌توان در قالب گزاره‌های ژئوپلیتیکی اسناد سیاست‌گذاری فضایی کشور به شرح ذیل دسته‌بندی کرد:

- ✓ سازماندهی فضای ملی، ایجاد تعادل منطقه‌ای و تقویت نقش منطقه‌ای کشور، با بهره‌گیری از قابلیت‌ها و مزیت‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی سرزمین، با هدف ارتقای جایگاه بین‌المللی (بند ۴۷ د) سیاست‌های کلی نظام در دوره چشم‌انداز).
- ✓ رعایت اصول و ضوابط پدافند غیرعامل از قبیل انتخاب عرصه ایمن، پراکنده‌سازی یا تجمع حسب مورد، حساسیت‌زدایی، اختفاء، استتار، فریب دشمن و ایمن‌سازی نسبت به مراکز جمعیتی و حائز اهمیت به‌ویژه در طرح‌های آمایش سرزمینی و طرح‌های توسعه آینده کشور (سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل، بند ۲).
- ✓ دو یا چندمنظوره کردن مستحذات، تأسیسات و شبکه‌های ارتباطی و مواصلاتی در جهت بهره‌گیری پدافندی از طرح‌های عمرانی و به‌ویژه در مناطق مرزی و حساس کشور (سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل، بند ۶).
- ✓ ممانعت از ایجاد تأسیسات پرخطر در مراکز جمعیتی و بیرون بردن اینگونه تأسیسات از شهرها و پیش‌بینی تمهیدات ایمنی برای آن دسته از تأسیساتی که وجود آنها الزامی است و ممانعت از ایجاد مراکز جمعیتی در اطراف تأسیسات پرخطر با تعیین حریم لازم (سیاست‌های کلی نظام در بخش پدافند غیرعامل، بند ۹).

- ✓ توسعه پیوندهای اقتصادی و تجاری متقابل و شبکه‌ای کشور به‌ویژه کشورهای منطقه آسیای جنوب‌غربی، تبدیل شدن به قطب تجاری و ترانزیتی انعقاد پیمان‌های پولی دو و چندجانبه با کشورهای طرف تجارت در چارچوب بندهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، بند ۴).
- ✓ رعایت ملاحظات امنیتی و دفاعی در استقرار جمعیت و فعالیت در سرزمین با تکیه بر: انتخاب مکان‌های مناسب و استقرار مراکز زیست و فعالیت و همچنین مراکز حیاتی و حساس، متناسب با ملاحظات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی به ویژه امنیتی و پدافند غیرعامل، ارتقاء فعالیت‌های توسعه‌ای ملی و استانی در مناطق مرزی با اعطای مشوق‌های اقتصادی و تقویت زیربنای و استقرار مناسب جمعیت و تقویت نیروهای نظامی و انتظامی متناسب با تهدیدات، تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی با ارتقاء سطح توسعه‌یافتگی مناطق مختلف کشور و ایجاد قطب‌ها و کانون‌های توسعه.
- ✓ استفاده از موقعیت ممتاز جغرافیایی در جهت کسب جایگاه شایسته منطقه‌ای و جهانی از طریق: تعامل و همکاری با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه حوزه تمدن ایرانی-اسلامی با تقویت نقش آفرینی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی کشور در جهت تأمین منافع ملی یا مشترک (سیاست‌های کلی آمایش سرزمین، بند و تا ز).
- ✓ مهار آب‌های مرزی و مدیریت کارآمد و بهینه آب‌های ورودی و خروجی کشور (جهت-گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۰ ماده ۱).
- ✓ استفاده بهینه از دیپلماسی به منظور تأمین و تضمین پایداری دریافت آب از منابع برون مرزی با ملاحظه فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپلیتیکی (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۸ ماده ۱).
- ✓ تأمین همه‌جانبه و حداکثری منافع ملی و حقوق سرزمینی کشور در قلمروهای پیرامونی از طریق فراهم‌سازی زیرساخت‌های مورد نیاز و پیگیری ترتیبات دیپلماتیک و حقوقی لازم (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۷۹ ماده ۱).
- ✓ رعایت ملاحظات امنیتی، دفاعی و پدافند غیرعامل کشور در ساخت، توسعه و توزیع زیرساخت‌ها در کشور متناسب با مؤلفه‌های جغرافیای سیاسی قلمروهای سرزمینی (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۸۰ ماده ۱).

- ✓ فراهم‌سازی زمینه‌ها، امکانات و زیرساخت‌های مورد نیاز به منظور ایفای نقش مؤثر ترانزیتی کشور در منطقه به ویژه محیط آسیای جنوب غربی و استفاده بهینه از مزیت موقعیت منطقه‌ای کشور به عنوان مرکز مبادله (HUB) کالا، خدمات، مسافر، انرژی و اطلاعات (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۱۶ ماده ۱).
 - ✓ ارتقاء سطح تعاملات و همکاری‌های دو یا چندجانبه با کشورهای منطقه به منظور حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی و مقابله با آثار منتج از تغییرات اقلیمی و ریزگردها در چارچوب تفاهم‌نامه‌ها، معاهده‌ها، کنوانسیون‌ها، موافقت‌نامه‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۱ ماده ۱).
 - ✓ استفاده بهینه از دیپلماسی به منظور تأمین و تضمین پایداری دریافت آب از منابع برون مرزی با ملاحظه فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپلیتیکی (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۸ ماده ۱).
 - ✓ اولویت برداشت از میادین مشترک نفت و گاز، از جمله: مرز جنوبی (با کشورهای کویت، امارات، عربستان سعودی و قطر به‌ویژه در حوزه مشترک پارس جنوبی)، مرز غربی (با کشور عراق)، مرز شمالی (با کشورهای ترکمنستان و آذربایجان) (از جنبه میراث فرهنگی و طبیعی) (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۲۵ ماده ۱).
 - ✓ توسعه صنایع تولیدکننده کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه به‌ویژه محیط آسیای جنوب غربی با اولویت استقرار در استان‌های مرزی مرتبط (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۵۹ ماده ۱).
 - ✓ استفاده بهینه از دیپلماسی به منظور تأمین و تضمین پایداری دریافت آب از منابع برون مرزی با ملاحظه فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپلیتیکی (جهت‌گیری‌های ملی آمایش سرزمین، بند ۳۸ ماده ۱).
- اگر چه در پرتو تحولات ناشی از در هم تنیدگی سیاست و اقتصاد در جهان رقابتی امروز توجه به گزاره‌های ژئوپلیتیکی در اسناد بالادستی و برنامه‌ای ضرورتی انکارناپذیر دارد، ولیکن این مهم در کشور ما به دلایل چندی مغفول واقع شده است. به نظر می‌رسد یکی از دلایل غفلت از رویکرد ژئوپلیتیکی به توسعه و آمایش سرزمین در اسناد بالادستی ایران ریشه در دیرپا بودن

اندیشه‌های ژئوپلیتیکی و تغییر جهت این اندیشه‌ها به حوزه‌های ژئواکونومیکی داشته باشد. البته طی سالیان اخیر و متأثر از تحولات جهانی و منطقه ای تا حدودی نگرش‌های ژئوپلیتیکی در اسناد بالا دستی نهادینه شده است. امری که نشان مقبولیت تدریجی و دیر هنگام جهت‌گیری‌های ژئوپلیتیکی نزد سیستم سیاسی - اجرایی کشور به طور عام و سیاست‌گذاری فضایی کشور به طور خاص دارد. اگرچه نمی‌توان ادعا کرد که این مهم به طور کامل پذیرفته شده است و اهمیت رویکرد آمایشی و مهمتر از آن نگرش ژئوپلیتیکی به آن راه درازی را در پیش دارد که از پراکنده کاری و موازی کاری به یک رویکرد سیستماتیک حائز انسجام راهبردی تبدیل شود. شایان توجه است که علت پراکنده‌گی و عدم انسجام در رویکرد ژئوپلیتیک در سیاست‌گذاری فضایی کشور ریشه در ضعف بنیان‌های اندیشه‌ای و نظری ژئوپلیتیکی در دستگاه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کشور دارد که باعث شده سیاست‌های تدوین‌شده آمایشی فاقد نگاه منسجم و موکد ژئوپلیتیکی باشند. از دلایل دیگر آن می‌توان به فقدان و یا ضعف نظری در حوزه ژئوپلیتیک کاربردی اشاره کرد، از سوی دیگر مبهم بودن ژئوپلیتیک کارکردی یا عملیاتی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان و ضعف همکاری‌های سیستماتیک ژئوپلیتیسین‌ها و سیستم برنامه‌ریزی کشور به عنوان یک نقطه ضعف عمده در این حوزه است که هنوز وفاقی در این راستا شکل نگرفته است. بواسطه نگاه فن محورانه به مقوله برنامه‌ریزی فضایی، تاکنون از توانمندیهای ژئوپلیتیسین‌های آکادمیک در نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کشور بهره کافی برده نشده است.

۷. قدردانی

نویسندگان مقاله بر خود لازم می‌دانند از اعضای محترم اندیشکده آمایش بنیادین مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به‌ویژه آقایان دکتر محمدسعید جبل عاملی، دکتر محمدحسین رامشت، دکتر منوچهر فرج‌زاده و مهندس حسین آرامی که ضمن معرفی اسناد و منابع لازم با نظرات ارزشمندشان بر غنای این پژوهش افزودند و همچنین از معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس به خاطر فراهم کردن شرایط پژوهش، تشکر و قدردانی را داشته باشند.

References

1. Ahmadipour, Z and others. (2007). Investigating the process of accelerating the development of political-administrative spaces in the country Case study: Iranian provinces in the first to third development plans (1989-2009), *Geopolitics Quarterly*, 1(86), 49-22.[In Persian]
2. Arami, H. (2016). *Land Management; Analysis of Operational Background and Experiences in Iran*, Tehran: Model of Progress Publication.[In Persian]
3. Banafi, M, Nowruzi, M. (2013). Pathological Analysis of the Translation of Upper Documents of the Islamic Republic of Iran in Operational Programs: Political Considerations. *Journal of Planning and Budgeting*, 4(18) .[In Persian]
4. Boroujerdi, A. (2015). The share of socio-cultural policies in the general policies of the system, upstream documents and program laws in the Islamic Republic of Iran, *Cultural Sociology*, 3(16) .[In Persian]
5. Cavanagh, S. (1997) "Content analysis: Concepts, Methods and applications", *Nurse Researcher*, vol 4 (3), p 5-16, DOI: 10.7748/nr.4.3.5.s2.
6. Cohen, S.B. (2003). Geopolitical realities and United States foreign policy, *Political Geography*, 22, Constitution of the Islamic Republic of Iran.[In Persian]
7. Danaeifard, H. (2011). Explaining the implementation of economic jihad with a focus on the integration of national policies: designing a conceptual model and leading challenges, *Strategic Management Thought*, 5(2).[In Persian]
8. Dehghani Firoozabadi, J. (2015). *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Samat Publications.[In Persian]
9. Ettaat, J., Mousavi, Z. (2011). The Relationship between Regional Security and Development of Political Spaces Case Study: Sistan and Baluchistan Province in Iran. *Geopolitics Quarterly*, 7(21), 70-87.
10. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2003). Iran's vision document, notified on 8/13/2003.[In Persian]
11. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (1998). General policies of the system in the field of economic security, notified on 23/10/1998.[In Persian]
12. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (1998). General policies in the energy sector, notified on 07/11/1998.[In Persian]
13. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2000). General policies in the water resources sector, notified on 11/03/2000.[In Persian]
14. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2000). General policies of the system in the field of natural resources, notified on 03/11/2000.[In Persian]
15. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2000). General System in the Oil and Gas Sector, 03/11/2000.[In Persian]
16. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2000). General policies of the transport sector, notified on 03/11/2000.[In Persian]
17. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2000). General Policies of the Mining System, notified on 03/11/2000.[In Persian]

18. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2002). General Policies of the System in Judicial Security, Dec. 28, 2002.**[In Persian]**
19. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2003). General policies of the system in the perspective period, notified on 08/02/2003.**[In Persian]**
20. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2004). General policies of the system in the field of growth and development of technology, notified on 01/22/2004.**[In Persian]**
21. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2004). General policies of the system in the growth and development of science and research in the field of higher education and research centers, notified on 12/15/2004.**[In Persian]**
22. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2005). General policies of the Article 44 of the Constitution, notified on March 1, 2005.**[In Persian]**
23. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2005). General policies of the system in the field of prevention and reduction of hazards caused by natural disasters and unexpected events, notified on 06/25/2005.**[In Persian]**
24. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2006). General policies of the system in paragraph "c" of Article 44 of the Constitution (Introduction), notified on 12/04/2006.**[In Persian]**
25. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2010). General policies in the management of administrative, notified on 01/14/2010.**[In Persian]**
26. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2010). General policies of the system in reforming the consumption pattern, communicated on 04/14/2010.**[In Persian]**
27. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2010). General policies of the system in the urban planning sector, notified on 11/29/2010.**[In Persian]**
28. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2010). General policies of the system in the housing sector, notified on 11/29/2010.**[In Persian]**
29. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2010). General policies of the system in the passive defense sector, announced on 11/29/2010.
30. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2011). General policies of the system in the employment sector, notified on 04/28/2011.**[In Persian]**
31. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2011). General policies of the system in Spatial planning, notified on 9/21/2011.**[In Persian]**
32. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2012). General policies of the system in the agricultural sector, notified on 09/29/2012.**[In Persian]**
33. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2012). General policies of the system in the industrial sector, notified on 29/09/2012.**[In Persian]**
34. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2013). General policies of the system in the resistance economy, notified on 11/30/2013.**[In Persian]**
35. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2015). General policies of the system in the Sixth Development Plan, notified on 04/09/2015.**[In Persian]**

36. Expediency Discernment Council of the Islamic Republic of Iran. (2015). General policies of the system in the environment, notified on 08/26/2015. **[In Persian]**
37. Goldstin. J. (1999). International Relations, (New York: London).
38. Hafeznia, M R. (2011). Geopolitical Principles and Concepts, Mashhad: Papli Publications. **[In Persian]**
39. Iman, M T and Noshadi, M R. (2011). Qualitative content analysis ,Quarterly Journal of Research, 2(2), 44-51. **[In Persian]**
40. Lowith, Karl (2007). Max Weber and Karl Marx, Translated by Shahnaz Mosamaparast, Tehran: Ghaghanous pulisher.
41. M. S. Poole & J.P. Folger. (1981). Modes of observation and the validation of interaction analysis schemes, Small Group Behavior, 12, 477-493; <https://doi.org/10.1177/104649648101200406>.
42. -MomeniRad and others. (2013). Qualitative content analysis in research ritual: nature, stages and validity of results, Quarterly Journal of Educational Measurement, 4(14), 187-222. **[In Persian]**
43. Paluj, M. (2011). Policy Making and Development of Macro Strategies of the Administrative System of the Country, Strategic Science Research Journal, Tehran: of the National Defense University Publications. **[In Persian]**
44. Program and Budget Organization. (2017). National orientations of Spatial planning, approved on 02/05/2017. **[In Persian]**
45. Sadeghi Shahedani, M. (2016). Analysis of Operational Background and Experiences of Planning in Selected Countries, Tehran: Models of Progress Publications **[In Persian]**.
46. Sharifzadegan, M H and Razavi Dehkordi, S. (2010). Evaluation of Land Management Planning Process in Iran and Strategies for Improving It, Journal of Environmental Sciences, 7(4) . **[In Persian] [In Persian]**.
47. Supreme Council for Cultural Revolution. (2010). Comprehensive scientific map of the country, approved on 14/10/2010. **[In Persian]**
48. Supreme Council for Cultural Revolution. (2011). Fundamental change in education, approved on 07/05/2011. **[In Persian]**
49. Taylor, P. (1994). Political Geography, England: Longman Scientific & Technical.
50. The BP Statistical Review of World Energy.(2009). at: <http://www.bp.com>.
51. Todaro, M. (1991). Economic Development in the Third World, Volume One: Collection of Programs and Development, Tehran: the Management and Planning Organization Publications. **[In Persian]**
52. Tuathail, G, Agnew, J. (1992). Geopolitics and discourse Practical geopolitical reasoning in American foreign policy, PC?LITiCAGL EOGRAPHYV, 11(2).